İDİL-URAL VE TÜRKİSTAN'DA

FİKİR HAREKETLERİ

AHMET KANLIDERE

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

/ otukennesriyat

YAYIN NU: 1656
KÜLTÜR SERİSİ: 934

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NU: 49269

ISBN: 978-625-408-906-0

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

1. Basım: 2021
Gözden Geçirilmiş **2. BASIM**

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50

Genel Müdür: Ertuğrul Alpay

Genel Yayın Yönetmeni: Göktürk Ömer Çakır

Editör: M. Bilal Erimez

Düzelti: Turhan Karamehmetoğlu

Son Okuma: Dr. Kadri Mustafa Orağlı

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Mahmut Doğan

Kapak Baskısı: CB Matbaacılık

Baskı: Ötüken Neşriyat AŞ
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50
Sertifika Nu: 49269

İstanbul - 2025

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE: 1982'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsünden mezun oldu. 1983'te Boğaziçi Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğimini Marmara Üniversitesi Tarih Bölümünde tamamladı. 1988-1996 yıllarında M. Phil. ve doktorasını New York'ta, Columbia Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları Ana Bilim Dalında yaptı. Yurda döndükten ve dört yıl Marmara Üniversitesinde çalıştıktan sonra 1999-2000 eğitim-öğretim yılında Kazakistan'daki Ahmed Yesevi Üniversitesinin Çimkent şubesinde dersler verdi. 2004-2007 arasında Taşkent'te kültür müşaviri olarak görev yaptıktan sonra Marmara Üniversitesine döndü ve 2009'da profesör oldu. 2016-2018 arasında Tarih Bölümü başkanlığını yürüttü. Hâlen aynı üniversitede Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı başkanı olarak görevini sürdürmektedir. Başlıca eserleri: *Reform within Islam: The Tajdid and Jadid Movement among the Kazan Tatars* (1809-1917) (1997); *Kadimle Cedit Arasında: Musa Cârullah* (2005); *Orta Asya Türk Tarihi* (ed.) (2011); *XIX. Yüzyıl Türk Dünyası*, ed. (2013); *Çağdaş Türk Dünyası*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2014); *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî* (1878-1954) (2019); Yusuf Akçura, *Damolla Âlimcan el-Barudî Tercüme-i Hâli*, haz., (2019); *Ötüken'den Kırım'a Türk Dünyası Kültür Tarihi*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2020); *Doğu ve Batı Arasında Bir Tatar Mollası: Zâhir Bigi'nin Hayatı, Romanları ve Seyahatnâmesi* (2021); *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri: Dinî Islahçılık ve Ceditçilik* (2021); *Muallim, Muharrir, Müverrih: Yusuf Akçura* (2022); *Rusya'daki Türk Esirlerin Kurtarıcısı, Hilâl-i Ahmer Temsilcisi: Yusuf Akçura* (2023); *Yusuf Akçura ve Rusya Türklüğü* (2023); *Bağımsız Türk Cumhuriyetleri*, ed. İ. Kemaloğlu ile birlikte (2023).

İÇİNDEKİLER

Ön Söz 15

I
TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARININ
DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Türkiye'de Türklük Araştırmalarının Kökenleri. 21
Rusyalı Tarihçi ve Türkologların Rolü 26
Batı'da Türk Dünyası Araştırmaları 34
Sovyetologların Çalışmaları 40
Türkiye'deki Çalışmalar 49

II
İDİL-URAL'DA DİNÎ UYANIŞ

Dinî Uyanışın Öncüsü: Abdunnasîr Kursavî 63
Şehâbeddin Mercanî ve Etkileri 78
Şeyh Zeynullah Resulî 90
Âlimcan Barudî 92
Rızaeddin b. Fahreddin 107
Musa Cârullah 113

III
İDİL-URAL'DA MODERNLEŞME

Tatar Modernleşmesine Etki Eden Unsurlar 121
Kayyum Nâsırî ve Modern Tatar Edebiyatının Doğuşu 127
Muhammed Zâhir Bigi: Tezatların Adamı 137
Tatarlarda Halkçılık ve Sosyalizm Hareketleri 160

IV
CEDİT HAREKETİ

Tarih Yazıcılığında Ceditçilik 167
İsmail Gaspıralı ve Eğitim Reformu 169
Kadimci Muhalefet: *Din ve Maişet* Dergisi 173

Sovyet ve Batı Tarihçiliğinde Cedit Hareketi 183
Dil ve Kimlik Tartışmaları 189
Dilde Birlik 189
Türkçülük ve Tatarcılık Tartışmaları 193
Müslüman, Türk ve Tatar Kimlikleri 196
Tatarlarda Kadın Hareketi 198
İsmail Gaspıralı'nın Rolü 198
Tatar Edebiyatında ve Basınında Kadın 200
Musa Cârullah'a Göre İslamda Kadın Hakları 204
Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu 207
Rusya Müslümanlarının Siyasi Faaliyetleri 216
Siyasi Faaliyetlerin Kökenleri 216
Rusya Müslümanları İttifakı'nın Kongreleri 221
Duma'da Müslüman Vekiller 228
Kültürel Özerklik ve Federasyon Tartışmaları 231

V
OSMANLI VE RUSYA TÜRKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İlişkilerin Kökenleri ve Gelişmesi 239
Yusuf Akçura 245
Ayaz İshakî 251
Fatih Kerimî 260
Musa Carullah ve Reformist İslamcılık 265
Eğitim Merkezli Etkileşim: Osmanlı ve Rusya Türkleri 271
İstanbul'a Gelen Rusyalı ve Türkistanlı Talebeler 271
Kazanlı ve Kırımlı Aydınların Eleştirileri 277
Rusya'ya ve Türkistan'a Giden Osmanlı Muallimleri 285

VI
TÜRK BASININDA TÜRKİSTAN VE KAZAN (1909-1914)

Sırât-ı Müstakîm'in Buhara Uyanışı Üzerindeki Etkileri 293
Sırât-ı Müstakîm'de Türkistan Meseleleri 293
Sibiryalı Âlimcan İdrisî 298
Buhara'da Usûl-i Cedid Mektepleri 305
Pan-İslamist Bir Tatar Dergisi 310
Teârüf-i Müslimîn 310
Abdürreşid İbrahim ve İslamcı Pan-Türkizm 314
Troyskili Ahmed Tâceddin 318
Rusyalı Müslüman Kadınlar ve Emine Semiye Hanım 329
Kırımlı ve İdil-Urallı Yazarlar 332
Buhara'da Usûl-i Cedid Kavgaları 336
İslam Dünyası, Türk Yurdu ve *İslam Mecmuası*'nda Türkistan 340

VII
BUHARA'DA GÜÇ MÜCADELESİ: CEDİTÇİLER VE BOLŞEVİKLER

Buhara Ceditçiliği Hakkında Tarih Yazıcılığı 349
Sovyet Özbekistanı'nda Kültürel Dönüşüm 365
- Sovyetlerin Milliyetler Siyaseti 368
- Din Karşıtı Siyaset 376
- Özbek Kadınının Dönüştürülmesi 381
- Kollektifleştirme 384

Ceditçi Kuşağın Tasfiyesi 386
- Feyzullah Hoca 390
- Ekmel İkram 393

Stalin Devrinden Bağımsızlığa Uzanan Yol 397
- Stalin Dönemi Liderleri (1937-1959) 397
- Şeref Reşidov (1959-1983) 402
- Özbekistan'da Perestroyka Dönemi 406

BİBLİYOGRAFYA 409
DİZİN 449
ALBÜM 469

ÖN SÖZ

İdil-Ural ve Türkistan'daki yenileşme hareketleri birçok araştırmacının ilgisini çekmiş, Türkiye'de bu alanda epey bir çalışma ortaya konulmuştur. Özellikle Rusya'dan gelen Türk aydınları Rusya Türklerinin fikrî ve siyasi faaliyetleri konusunda çok önemli yazılar yayımlanmışlardır. Bunlar arasında Yusuf Akçura'nın *Sırât-ı Müstakim* ve *Türk Yurdu* dergisindeki makaleleri Ceditçiliğin doğuşu ve gelişmesi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Türkçülük hareketinin tarihini ele aldığı *Türk Yılı* (İstanbul 1928) kitabı ise bu alandaki araştırmaların temelini oluşturmuştur.

Önceleri dinî reformcu bir çizgide iken daha sonra seküler milliyetçi bir eğilime yönelen Abdullah Battal-Taymas'ın Türkiye'ye geldikten sonra yayımladığı *Kazan Türkleri* (İstanbul 1925) bu konuda klasik hâlini almış bir çalışmadır. Onun hâtıra niteliğindeki makaleleri, *Kızıl Dünya* (İstanbul 1962) adlı kitabı ve Cedit hareketinin önde gelen simaları hakkında yazdığı biyografiler kendisinin bu şahısları bizzat tanımış olması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. Abdullah Battal, samimi bir üslupla kaleme aldığı bu çalışmalarda Ceditçiler arasındaki şahsi ilişkileri ve farklı eğilimleri de güzel bir şekilde yansıtmıştır.

Taymas gibi, olayların içinde aktif olarak yer alan Zeki Velidî Togan'ın Tatar ve Başkurtlar arasında olduğu kadar Türkistan'daki fikir hareketlerinin anlaşılmasındaki katkılarına değinmeden geçmek mümkün değildir. Onun *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1947) kitabı dönemin genel havasını ve ilişkilerin mahiyetini anlamak bakımından zengin veriler sağlamakta olup dinî reformculuk, Ceditçilik ve Türkistan'daki Basmacılık hareketi hakkında kıymetli bilgiler içermektedir. Togan'ın hâtıralarında

TÜRKİYE'DE TÜRKLÜK ARAŞTIRMALARININ KÖKENLERİ

Türk Dünyası tarihçiliğini üç dönemde incelemek mümkündür. Birincisi, II. Meşrutiyet ve erken Cumhuriyet dönemlerindeki Orta Asya odaklı tarih anlayışı; ikincisi, Soğuk Savaş yıllarının gerilimli atmosferi altında oluşan Sovyet-karşıtı tarihçilik; üçüncüsü ise Türk cumhuriyetleri temelindeki Sovyet sonrası tarih yazımıdır. Bu bölümde, Türk Dünyası tarihçiliğinin geçirdiği evrelere temas edilecek, alanın önde gelen tarihçilerinin katkıları değerlendirilecektir.

Türkiye'de Türklük araştırmalarının gelişme sürecine bakıldığında, bunun siyasi ilişkilerle bağlantılı olduğu görülür. Nitekim, Osmanlı ülkesinde Doğu Türklüğüne alaka duyulması Türkistan'daki Rus işgaliyle başlamış ve bu saha daima siyasi gelişmelerden etkilenen bir yapıya sahip olmuştur. Rusya'nın Türk illerini istila etmesi, bununla ilgili haberlerin yayılması, Doğu Türkistan'da Yakup Bey'in bağımsızlık mücadelesi gibi olaylar İstanbul'da geniş yankılar uyandırmış, doğudaki Türk halklarının tarihini ve mevcut durumunu öğrenme merakını ortaya çıkarmıştır. Türkçülük hareketinin öncüsü olarak kabul edilen Osmanlı devlet adamı Ahmed Vefik Paşa'nın (1823-1891), Hiveli tarihçi Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* adlı eserini Osmanlı Türkçesine aktararak neşretmesi (1864) bu ilginin bir sonucuydu.

Bundan on yıl kadar sonra, Türkistan meselelerine ilgi duyan bir başka aydın, Ali Suavi (1839-1878), Hive Hanlığı hakkında bir eser kaleme aldı. O, Rusya'nın Hive'yi işgal etmesi karşısında İstanbul hükûmetinin duyarsız kaldığını düşünüyor, Orta Asya'da yaşananları İstanbul'a ve bütün İslam Dünyası'na duyurmak istiyordu.[1]

---

[1] Ali Suavi, bu kitabı yazma sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "Ulema ve hükemânın vatanları olan Maveraünnehir'i Rusyalı istila etti. İstanbul rûy-i teessüf

DİNÎ UYANIŞIN ÖNCÜSÜ: ABDUNNASÎR KURSAVÎ*

Tatar reformu veya uyanışı birçok araştırmaya konu olmuştur. Tatarların yaşadığı coğrafyanın problematik oluşu (yılın belli bir bölümünde gecelerin çok kısa, gündüzlerin uzun olması) namaz ve oruç gibi ibadetlerin uygulanmasında sorunlar yaratmış, bu gibi meselelere cevap verme ihtiyacı, oradaki ulemanın zihnî işleyişini canlı tutmuştur. Bu yüzden Tatar uleması arasında tartışmalar ve farklı görüşler olagelmiş ve bu da onlarda içtihada olan yatkınlığı arttırmıştır. Bu kabil tartışmalar modernist bir söylem içermese de, söz konusu ihtilaflar –yanlış olarak- bazı araştırmacılar tarafından Ceditçi-Kadimci veya terakkiperver-mutaassıp mücadelesi olarak görülmüştür.

Kazan uleması içinde dinî ıslah hareketinin başlatıcısının Abdunnasîr Kursavî (1776-1812) olduğu kabul edilir (gerçi bunu Utız İmenî'ye kadar götürenler olsa da, onun reformcular safına dahil edilmesi hamasî bir gayretin ürünü gibi görünmektedir). Şehâbeddin Mercanî ve diğer reformcu ulema onun açtığı yolda ilerlemiş, fikirlerinin öncüsü olarak onu referans göstermişlerdir. Kursavî hakkında yazılanların önemli bir kısmı XX. yüzyılın başında, Ceditçi ulema ve aydınlar tarafından kaleme alınmıştır. Bu yazılanların Kursavî'nin fikirlerini ne ölçüde yansıttığı hususu elbette tartışma götürür (dolayısıyla burada tartışılacaktır). Böyle olmakla birlikte, bu iki âlimin değerlendirmeleri (sonrakilere kıyasla) çok daha sa-

* Bu kısım, daha önce yayımlanan bir makalemin geliştirilmiş hâlidir: Ahmet Kanlıdere, "Kazanlı Din Âlimi Abdunnasîr Kursavî (1776-1812): Hakkında Yazılanlar, Fikrî Gelişimi ve Etkileri", ed. Tuğba Eray Biber, *Bozkırın Oğlu: Ahmet Taşağıl'a Armağan*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019, s. 479-492.

TATAR MODERNLEŞMESİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

XIX. yüzyılda ortaya çıkan uyanışın köklerini anlamak için Tatarların Rus hâkimiyeti boyunca maruz kaldıkları muamelenin safhalarına kısaca bir göz atmak gerekir. Kazan Tatarları XVI. yüzyılın ortasından beri Rus hâkimiyetinde yaşadıklarından ve kimliklerini koruma mücadelesiyle bilenmiş olduklarından, diğer Türk halklarına göre farklı tecrübelere sahiptirler. Rus hükûmetinin uyguladığı politikalar dönem dönem farklılık göstermiş, yoğun baskı dönemleri olduğu gibi, yumuşama ve uzlaşma siyasetinin yürürlükte olduğu zamanlar da olmuştur. Tarihçilerin bu konudaki yorumları farklılık gösterir. Bazı araştırmacılar (Bennigsen, Lazzerini, Rorlich, Taymas, Davletşin) Rus politikalarının baskıcı karakterini ve Ortodoks misyonerlerin Müslüman-karşıtı faaliyetlerini vurgularken,[1] Andreas Kappeler ve Vladimir Bobrovnikov gibi tarihçiler söz konusu dönemdeki Rus-Tatar ilişkilerini pragmatik esneklik olarak yorumlamışlardır.[2] Allen Frank ise Rus devletinin zorla Hıristiyanlaştırma

---

1 Andreas Kappeler, "Czarist Policy toward the Muslims of the Russian Empire", ed. Andreas Kappeler ve dğr., *Muslim Communities Reemerge*, Durham: Duke University Press, 1994, s. 141-156.; Vladimir Bobrovnikov, "Islam in the Russian Empire", *The Cambridge History of Russia*, II, ed. Dominic Lieven, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, s. 202-223.

2 Alexandre Bennigsen, "The Muslims of European Russian and Caucasus", *Russia and Asia: Essays on the Influence of Russia and the Asian Peoples*, ed. Wayne S. Vucinich, Stanford: Hoover Institution Press, 1972, s. 135-166; Edward Lazzerini, "Muslims in Russia and the Soviet Union", *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, ed. Joseph L. Wieczynski, XXIV, Gulf Breeze, Florida: Academic International Press, 1981, s. 4-17; Abdullah Battal-Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1966, s. 43-116; Tamurbek Davletşin, *Sovetskiy Tatarstan*, s. 15-25; Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars: A Profile in National Resilience*, Stanford:

TARİH YAZICILIĞINDA CEDİTÇİLİK*

Sovyetler Birliği'nin çökmesi, bu coğrafyada yaşayan Türk kökenli toplulukların düşünce tarihi alanında yapılan çalışmaların parametrelerini yeniden belirlemiş, kapıların açılması ile kitap ve fikir akışının artması, belli Sovyet yaklaşımlarının ve tabirlerinin sorgulanmadan benimsenmesine de yol açmıştır.[1] Sovyet tarihçiliği Rusya Müslümanlarının fikir tarihini aydınlanmacı-demokrat intelijansiyanın din adamları sınıfına ve Pan-Türkist Ceditçilere karşı mücadelesi olarak görme eğilimindeydi. Öte yandan, çoğunluğunu Rusya, Kafkasya ve Türkistan kökenli yazarların oluşturduğu Türk araştırmacılar, Ceditçiliği merkeze alan bir tarih yazıcılığı geliştirdiler. Değişimi arzulayan bütün aydınların ve ıslahçı ulemanın Ceditçilikle özdeşleştirilmesi bu türden bir tarih yazımının ürünüdür. Bu alandaki tarih yazıcılığına geçmeden önce Ceditçiliğin tanımı ve kapsamı tartışılacak, daha sonra bu akımın algılanış biçimlerine temel teşkil eden Sovyet ve Türk tarih yazıcılığının temel özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır.

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında Rusya'da yaşayan Türk kökenli halkların önemli bir fikir hareketi olan Ceditçilik, değişik ilim adamlarınca farklı farklı algılanmıştır. Ceditçiler denildiğinde çoğu zaman Rusya Türkleri arasındaki yenilik taraftarı aydınlar kastedilse de, bu çok genel ve yetersiz bir tanımdır. Ceditçi

---

* Bu kısım, daha önce yayımlanan bir makalemin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir: Ahmet Kanlıdere, "Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*: *Türk Siyaset Tarihi (Tanzimat Sonrası)*, II/1 (2004), s. 149-181.

1 Mesela, bunlardan biri "Marifetçi" tabiridir. Bazı araştırmacıların Ceditçilere atfen kullandıkları bu kelime tamamen Sovyet tarihçiliğinin ürünüdür. Aşağıda Sovyet tarihçiliğinden bahsederken bunu izah edeceğiz.

İLİŞKİLERİN KÖKENLERİ VE GELİŞMESİ

Osmanlı ve Rusya Türkleri arasındaki ilişkilerin kökeni ne kadar eskiye dayanmaktadır? Bu konuda yazılanlar oldukça fazla görünse de, bunların çoğu yüzeysel olup önyargı ve yanlışlıklarla doludur. Bu ilişkilerin kültürel boyutu oldukça eskiye dayanıyordu. *Altı Parmak, Lugât-ı Ahterî, Envâru'l-Âşıkîn, Tefsir-i Tibyan, Muhammediye, Mir'atu'l-Kâinât* ve *Marifetnâme* gibi Osmanlı âlimlerinin yazdığı kitaplar Rusya Türklerince de bilinmekteydi ve bunlar Kazan şehrinde birçok kez basılmıştı. Bunların dışında, bazı Osmanlı yazarlarının eserleri el yazısıyla çoğaltılmıştı. Abdüsselam Müftü, Abdurrahim Utız İmenî, Said Halfin ve İbrahim Halfin gibi alimlerin, adı geçen Osmanlı eserlerinden etkilendiği bilinmektedir. Bir Osmanlı eseri olan *Tarikat-ı Muhammediye* kitabı İdil havzasında ahlâk dersi olarak okutulmaktaydı.[1] Fuzulî, Nesimî ve Ahmedî gibi Osmanlı şair ve müelliflerinin eserleri Türkistanlıların edebî dilini etkilemiştir. Kırım'ın Osmanlı himayesine alınması, Osmanlı ordularının Hazar sahillerine kadar ilerlemesi, Rusyalı ve Türkistanlı hacıların İstanbul üzerinden gidip gelmelerinin çoğalması neticesinde kültürel etkiler daha da artmıştı.[2]

Osmanlı aydınlarının imparatorluk dışındaki Türkleri keşfetmeleri nispeten yakın bir döneme rastlar. 1860'lı ve 1870'li yıllarda, Türkistan'daki Rus işgalleri sırasında, Osmanlı aydınlarının dikkatleri doğudaki kardeşleri üzerine yöneldi. Rus ilerlemesi Osmanlı basınında merak ve kaygı ile izlendi. Aynı dönemde Avrupa'da yapılan Türkoloji araştırmaları, Osmanlı ve Rusyalı Türk aydınlarını ortak kökenleri konusunda bilinçlendirdi, Türkistan'a ilgi duyanların sa-

---

1 Rızaeddin b. Fahreddin, *Ahmed Midhat Efendi,* Orenburg: Vakıt Matbaası, 1913, s. 121-123.

2 Togan, *Bugünkü Türkili,* s. 487-488.

SIRÂT-I MÜSTAKÎM'İN BUHARA UYANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ*

Sırât-ı Müstakîm'de Türkistan Meseleleri

Kazanlılar ve Kırımlılar kadar olmasa da, Osmanlı ülkesine tahsil için veya hac vesilesiyle gelen Türkistanlılar da bulunmaktaydı. Abdurrauf Fıtrat'ın İstanbul'da okuduğu, Mahmud Hoca Behbudî'nin Osmanlı ülkesini gezdiği, Abdülhamid Çolpan'ın Türkiyeli yazar ve şairlerden etkilendiği ve Türkçe şiirler yazdığı, Abdulla Avlanî'nin Türkiye'deki olaylar hakkında yazdığı, Vedud Mahmud'un Osmanlı basın ve yayınını takip ettiği bilinmektedir.[1] 1908'den sonra iş başına gelen İttihat ve Terakki Partisi (Genç Türkler), Türkistan gençleri üzerinde önemli etkiler yapmış, tanınmış Özbek aydınları İstanbul'da bulundukları sırada Jön Türk liderleriyle buluşmuş buradaki yeni fikirlerden etkilenip memleketlerine döndükten sonra orada Yaş Buharalılar denilen teşkilatı oluşturmuşlardır. Önceleri eğitim meseleleriyle uğraşan bu gençler, sonradan siyasi meselelere de girmişlerdir.[2]

XX. yüzyılın başında, Osmanlı, Türkistanlı ve Rusyalı Tatar aydınları arasında yoğun kültürel ilişkiler olmuştur. Buhara'da gazeteciliğin kesintiye uğradığı 1908-1912 yıllarında, Rusya'daki Tatar

---

* Ahmet Kanlıdere, "*Sırât-ı Müstakîm* Dergisi ve Buhara'da Uyanış (1909-1911)", *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 30 Eylül – 4 Ekim 2013*, İstanbul, 2014, s. 551-560.

1 bk. Timur Kocaoğlu, "Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)", *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924*, s. 15-30.

2 Akdes Nimet Kurat, "Tsarist Russia and the Muslims of Central Asia", *The Cambridge History of Islam*, 1B, ed. P. M. Holt, Ann K.S. Lambton and Bernard Lewis, Cambridge: Cambridge U.P., 1970, s. 521-522; Edward Allworth, *Uzbek Literary Politics*, London, The Hague, Paris: Mouton & Co., 1964, s. 32-34

BUHARA CEDİTÇİLİĞİ HAKKINDA TARİH YAZICILIĞI

Kırım'da ve İdil-Ural'da ortaya çıkan Ceditçilik, XX. yüzyılın başında doğrudan Rus yönetimi altındaki Türkistan Vilayeti ile Buhara ve Hive hanlıklarında (ayrıca Doğu Türkistan'da) etkili oldu. Türkistan'ın modernleşme tarihinde önemli bir yere sahip olan bu hareket hakkındaki yaklaşımları dört kısımda incelemek mümkündür. 1. Sovyet tarih yazıcılığı; 2. Muhaceretteki Türkistanlıların tenkidî yazıları; 3. Soğuk Savaş yıllarındaki Sovyet-karşıtı tarihçilik; 4. Revizyonist yaklaşımlar; 5. Bağımsızlık dönemi Özbek tarihçiliği.

Sovyet tarihçiliğine göre Ceditçilik 1880'li yıllarda Tatar burjuvazisi arasında doğan burjuva milliyetçiliği akımı olup amacı, İslam dinini millî burjuvazinin ihtiyaçları ile uyumlu hâle getirmekti. Orta Asya'daki Ceditçilik, 1905'ten sonra Pan-Türkçülük hareketine dönüşmeye başlamış, I. Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türk subayları bu bölgede Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm fikirlerini daha da yaymışlardı.[1] Türkistanlı Ceditçiler, Şubat Devrimi'nden sonra kendi burjuva-milliyetçi teşkilatlarını (Yaş Buharalılar ve Yaş Hiveliler) oluşturmuş, Hokand Muhtariyeti'ni ilan etmişlerse de bu oluşum Bolşeviklerce dağıtılmıştı. Buhara ve Harezm cumhuriyetlerinin ilk zamanlarında etkili olan Ceditçi faaliyetler ise Bolşeviklerin girişimiyle bertaraf edilmişti.

Sovyet tarihçiliği, Ceditçiliği genel olarak bu çerçevede değerlendirse de, bu değerlendirme dönemsel farklılıklar göstermektedir.[2] Bolşeviklerin henüz güçlü olmadığı ve Yaş

---

1 T.N. Qari Niyazi, *Sovyet Özbekistanının Kültür Tarihi*, Moskova, 1955, s. 113-116. Aktaran: A. Zavkiy, "Ceditçilik ve Komünizm", *Millî Türkistan*, XIII/112 (Ocak-Şubat 1966), s. 12.

2 Ceditçilik uzmanı Özbek tarihçisi Begali Kasımov, Ceditçiliği şu şekilde

A

Abaşin, Sergey 385
Abdulahad (Buhara Emiri) 305, 307, 317, 326, 327, 412
Abdullah Tukay 16, 142, 174, 195
Abdülmecid Efendi 306
Afganî (Cemaleddin) 108, 109, 266
Afganistan 327, 362, 377, 428
Aftonomistler 224
Agayev (Ağaoğlu), Ahmed 219, 227
Ahıska Türkleri 407
Ahmed Bay (Hüseyinov) 88, 105, 106, 273, 415
Ahmed b. Hanbel 72
Ahmedcan Mustafa 106
Ahmed Cevdet Paşa 28, 242, 330
Ahmedî (Osmanlı şairi) 239
Ahmed Kemal 289, 290
Ahmed Mahdum Dâniş 173
Ahmed Midhat Efendi 87, 190, 191, 239, 240, 241, 247, 273-276, 286, 296, 412, 413, 425
Ahmed Münir Reşid 285, 313, 412
Ahmed Sirhindî (İmam-ı Rabbanî) 67, 74, 90
Ahmed Vefik Paşa 21, 218, 241
Ahtem, Bünyamin 219
Âhund Fethullah ibn el-Hüseyn 72
Âhund Hayrullah b. Osman el-Evkâvî 64
Akçura, Yusuf 5, 10, 15, 23, 26, 27, 28, 30, 38, 54, 82, 92, 93, 99, 101-104, 110, 162, 163, 169, 170, 172, 175, 196, 197, 220, 224, 230, 242, 245-252, 262, 278, 280-283, 300, 313, 333-335, 344, 345, 437, 441, 444, 445
Ak Hoca köyü 90
akıl-nakil çatışması 72
akîdenin bozulması 110
Akmescit 93, 112, 286, 287, 332
Akmescit Mahallesi 93
Akmescit Merkez Rüştiyesi 287
Akmola 91, 231
Akmolinsk Vilayeti 324
Akyiğitzâde, Musa 136, 137, 143, 424
Âlem-i İslam 266, 308, 376, 414, 423
Âlem-i Nisvân dergisi 200
Ali Asgar Kemal 94
Ali İşan 80
Ali Kuşçu 298
Âlimcan, Hamid 400
Âlim Han (Buhara Emiri) 297, 308, 338
Ali Nusret Bey 256
Âliye Medresesi 115, 320
Aliyev, Salihcan 97
Allah'ın sıfatları meselesi 75
Allah'ın zâtı 75
Allworth, Edward 5, 44, 47, 51, 293, 351, 357, 361, 431, 433
Alman Dışişleri Bakanlığı 37, 303
Almanya 25, 36, 37, 39, 52, 58, 101, 191, 301, 303, 304, 314, 356, 386, 393, 404
Almatı 375
Altay 25, 191, 386, 388
Altaylar 345

Altın Orda 23, 30, 34, 88, 259
Altın Orda-Rusya İlişkileri 34
Amerikan Koleji 332
Anadolu 22-25, 27, 32, 190, 254, 255, 257, 261-263, 330, 400, 422, 446
Anadolucular 24
Anadoluculuk akımı 24
Anadolu Türklüğü 25
Andican, A. Ahat 51
Andican Ayaklanması 35
Andropov, Yuri 405, 406
Anna İvanovna 122
Antun, Farah 109
Apanayev, Abdullah 97
Arabistan 22, 110, 152, 176
Arabistan Vehhâbîleri 176
Aral Gölü faciası 407
Arap alfabesi 375, 398
Arat 39
Arat, Reşit Rahmeti 39, 52
Arkeoloji Cemiyeti (Kazan Üniversitesi) 81
Artuş 289
Asr-ı Saâdet 213
Astrahan 71, 85, 88, 122, 153, 154, 203, 220, 231, 271, 288-290, 319, 330, 332, 340
Asya Tipi Üretim Tarzı 26
Aşkabad 371, 375
Aşmarin, Nikolay 29, 136, 138, 143, 414
Ata Han 327
Atlasî 213
Atlasî, Hâdi 82, 213
Atsız, Nihal 24
Auslandstürken (Dış Türkler) 38
Avarlar 22
Avcıoğlu, Doğan 26, 431
Avlanî, Abdullah 293, 355
Avrupa medeniyeti 127
Avusturya 208, 315
Ayasofya 280, 301
Ayaz İshakî (İdilli) 5, 10, 27, 28, 34, 128, 131, 132, 135, 136, 160-163, 180, 194, 200, 214, 215, 235, 241, 244, 248, 251, 252, 255-262, 276, 280, 303, 304, 398, 414, 415, 423, 437, 444
Aybek 400
Aydınlanma Çağı 207
Aydınlar Ocağı 25
Âyine dergisi 342
Aynî, Sadreddin 44, 173, 298, 355
Aytmatov, Cengiz 405
Ayvazov, Hasan Sabri 313, 333, 444
Azerbaycan 16, 23, 28, 29, 38, 49, 50, 53, 55, 57, 154, 161, 172, 191, 194, 232-234, 257, 275, 431, 444
Azimbayev, Rahim Hoca 313

B

Baalbek 97
Bacon, Elizabeth E. 44, 399
Bahaeddin Bay (Musabayev) 289
Bahaüddin Nakşibend 156
Bahçesaray 170, 171, 198-200, 246, 332, 418
Baka Han 307, 336
Bakü 151, 154, 173
Bala, Mirza 28, 274
Baldauf, Ingeborg 37, 358, 446
Balkan Harbi 27
Balkarlar 233
Balzac, Honoré de 141
Barthold, V.V. 29, 33
Barudî, Âlimcan 5, 9, 17, 64, 79, 87, 88, 92-106, 110, 117, 183, 191, 235, 272, 275, 281, 412, 415, 437, 444
Basmacı 29, 355, 356, 362-364, 369, 373, 377, 384
Basmacılık hareketi 15, 355
Başkurdistan 29, 32
Başkurtçuluk 326
Başkurtlar 15, 122, 123, 196, 197, 233, 318, 326
Başkurt soyluları (mirzalar) 122
Başkurt toprakları 229
Batı Dünyası 332
Batı felsefesi 301
Batı medeniyeti 170, 198

Batu, Mahmud 388
Bauman, Y.K. 351
Bayezidov, Safa 230
Baysun, Abdullah Recep 356
Becker, Seymour 46
beççeler 305
Behbudî, Hoca Mahmud 293, 295, 296, 352, 360, 419
Bennigsen, Alexandre 361
Benzing, Johannes 37, 39
Berezin, İlya N. 81
Berlin 29, 37, 38, 67, 74, 90, 101, 109, 187, 205, 303, 328, 334, 344, 354, 404, 431, 438, 440, 446
Beyrut 97, 114, 332
bidʿat 71, 72, 77, 87, 91
Bigi, Muhammed Zâhir 9, 137, 138, 141-149, 152, 414, 416, 423
Bikbolat Hazret 136
Birimcan, Azim 386
Birinci Duma 223, 228
Birinci Rus Devrimi (1905) 243
Bizans ülkesi 331
Bobrovnikov, Vladimir 121-123, 189, 432
Bolşevik Dergisi 371, 442
Bolşevik Devrimi 64, 100, 235, 365, 367, 388, 389
Bolşevik Karşıtı Milletler Birliği 39
Bolşevik karşıtı propaganda 37
Bolşeviklerin eşitlikçi hedefleri 46
Bolşevik projeleri 365
Bolşevik Ruslar 363
Böl ve yönet siyaseti 48
Böl-yönet teorisi 47
Brejnev, Leonid 390, 403, 404, 406
Broxup, Marie 41
Bubî, Abdullah 17, 88, 109, 209
Bubî Medresesi 215
Budapeşte 97
Buhara Ceditçiliği 11, 362
Buhara Cumhuriyeti 18, 350, 362, 363, 369, 390
Buhara Emiri 71, 150, 151, 155, 248, 308, 309, 317, 336, 338, 356, 363, 383, 412, 427
Buhara Emirliği 44, 155, 279, 324, 327, 340, 390
Buhara Halk Cumhuriyeti 36, 44, 51, 100, 303, 356, 357, 362-364, 390, 393
Buhara Hanlığı 59, 73, 123, 151, 154, 172, 297, 326, 327, 336, 362, 364, 369
Buhara Hükûmeti 363, 393
Buhara İnkılâbı 388
Buhara Komünist Partisi 362
Buharalı aydınlar 294, 295, 310, 338
Buharalı hacılar 318
Buhara medreseleri 67, 157, 272, 298
Buhara Reisi 155, 156, 306
Buhara Tekkesi 308
Buhara uleması 65, 70, 71, 90, 172, 299
Buhara-yı Şerif 342, 416
Buharin, Nikolay İ. 393, 395
Bulak Suyu 174
Bulgaristan 55
Bulgarlar 22, 30, 263
Bulgar şehri 123
Bulgar ve Kazan hanları 89
Burhan Şeref 98
Burjuva milliyetçileri 128, 389
Bütün-Rusya Merkezî İcra Komitesi (VTsİK) 379
Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (Moskova, 1-11 Mayıs 1917) 98
Büyük Petro 191, 263

C

Caferoğlu, Ahmet 28
Cafer Seydahmet Kırımer 16
Cahid, Hüseyin 253
Cahun, Léon 29
Carlisle, Donald S. 369, 391, 397, 433
Carr, Edward Hallet 46, 47
Cârullah, Musa 17, 65, 88, 101, 109, 110, 113, 114, 116, 117, 140, 142, 147, 148, 150, 169, 176, 194, 204, 213-215, 220, 225-227, 263-270, 281, 300, 302, 313, 329, 335, 343, 417, 421, 423, 427, 431, 437
Cave, William M. 46, 440

Ceditçi aydınlar 16, 64, 116, 128, 228
Ceditçi birikim 361
Ceditçi-Kadimci çatışması 16, 336
Ceditçi-Kadimci tartışmaları 294
Ceditçilerin kadına bakışı 210
Ceditçilik tabiri 132, 277
Ceditçi ulema 63, 68, 182
Cedit-dışı kaynaklar 126, 358
Cedit edebiyatı 350, 357
Cedit hareketi 57, 168, 173
Ceditçiler 349-355, 357-363
Cedit mektepleri 151, 306
Cedit-merkezli 175, 358, 359
Celâleddin Devvânî 79
Celal Sahir (Erozan) 262
Celal, Vakıf 106
Cemaleddin Ebu'l-Humâs Yusuf b. Tengribirdi 89
Cenab Şehâbeddin 253, 255, 256
Cengiz Han 23, 25, 30, 387
Cihâdü'l-İslam 303
Columbia Üniversitesi 47
Cuma ve Bayram namazları 72
Czaplicka, M.A. 36

Ç

Çağatay 16, 23, 127, 130, 132, 136, 191, 233, 240, 241, 254, 352, 389, 394, 415, 433, 444
Çağatay Gürüngi 352, 394
Çağatay, Saadet 433
Çakıröz, Raci 356
Çandarlıoğlu, Gülçin 24, 25
Çardaklı köyü 90
Çaritsin 153
Çeka 13, 373, 377
Çekler 334
Çelyabinsk 90, 345
Çerevanskiy, Vladimir 218, 219
Çernenko, Konstantin 406
Çernışev, E.İ. 185
Çeşme 220
Çımbar 140
Çimkent 369
Çin 24, 25, 40, 54, 91, 125, 198, 232, 233, 289, 290, 312, 313, 317, 420, 443
Çin Türkistan 313, 317
Çistay 160, 203, 218, 241, 260, 264
Çistay Medresesi 260
Çobanzâde, Bekir 82, 183, 184, 186, 288, 417
Çokay, Mustafa 369, 374, 387, 388, 391, 392
Çok eşlilik 206, 212
Çolpan, Abdülhamid Süleyman 388
Conquest, Robert 43
Çuvaş İli 92
Çuvaşlar 124, 196

D

Damad Ferit Paşa 268
Damolla Abdülallâm Hazret 155
Damolla Baymurad el-Mengerî 76
Damolla Dost 307, 336
Damolla Habibullah Hazret 141
Damolla İkram 177, 305, 306, 337, 338
Damolla İsmail 86
Damolla Mir Şerif Efendi 158
Damolla Muhammed Kâsım 155
Damolla Muhammed Sâdık Hazret 180
Damolla Nimetullah Hazret 180
Damolla Salaheddin 86
Damolla Zâhidullah Hazret 180
dar milliyetçilik 133, 375
Dârülfünûn 268, 284, 285, 299, 332, 344
darü'l-harp 76
Dautov, Reis 140, 150, 174, 432
Davletşin, Tamurbek 66, 433
Davud Efendi 341
Dede Korkut 205
Deli Dumrul hikâyesi 205
Demirel, Süleyman 53
Demir Perde 55
d'Encausse, Hélène Carrère 43, 44, 441
Derbend 154
Devlet, Nadir 5, 7, 25, 42, 51, 52, 218, 222, 432
Deweese, Devin 40, 359, 434
Dilde, Fikirde, İşde Birlik 192

dil tartışmaları 190
Dimanşteyn, Semyon Markoviç 100
dinî ıslahçı 17, 88, 172, 173, 183
dinî ıslah hareketi 113
dinî idare 123, 219, 227
dinî reformcular 65, 176
dinî teceddüt 82
Diniye Nezâreti 81, 96, 99-101
Din ve Maişet dergisi 174, 177, 179, 182, 325
Divitçioğlu, Sencer 26
Diyanet İşleri Teşkilatı (SADUM) 380
Doğu Buhara 362-364, 370, 383
Doğu Türkistan 21, 53, 241, 349
Doğu Türklüğü 21
Dudoignon, Stéphane A. 109, 187
Duma IV. 230
Düzdağ, Ertuğrul 54

E

Eberhard, Wolfram 24
Ebu Hanife 72, 83
Ebulalâ el-Maarrî 117
Ebüzziya Tevfik 240
ed-Din ve'l-Edeb dergisi 106
Edebiyat-ı Cedide 149, 253, 418
Eden, Jeff 359, 434
Edgar, Adrienne L. 48
Egerçi 220
Ekim Devrimi 31, 41, 160, 235, 353, 358, 361, 376
Ekmel İkram 11, 32, 379, 390, 392-396, 405
Elbek 388
el-Islah dergisi 174
el-Menâr dergisi 106
el-Mengerî Medresesi 76, 90
el-Munkız 102
Elter 387, 391, 418
Emine Semiye 10, 28, 329-331, 340, 418, 438
Emirhan, Fatih 138, 148, 149, 343, 418
Emir Haydar 70, 71, 78
Enver Paşa 99, 101, 314, 355, 356, 363, 364, 389, 393
Ercilasun, Ahmet Bican 51
Ercilasun, Güljanat Kurmangaliyeva 57
Ersanlı, Büşra 53, 55, 434
Esen Bey 386
Esin, Emel 24
Esir Türkler 50, 55
Eş'arî kelâmı 65
Etnogenez 368

F

Fahrülbenat Süleymaniye 201
Farabî 298
Farslaşma 297
Faseev, K. 185
federalistler (toprakçılar) 232
Fedke, Gero 358
Fergana Askerî Valiliği 325
Fergana Vadisi 369
Fethullah Âhund 76
Fevziye Reşid 313, 329, 330, 331, 418
Feyzâbâd 370
Feyzhanov, Hüseyin 66, 168, 191
Feyzullah Hoca 11, 32, 44, 350, 351, 360, 369, 376, 379, 386, 390-393, 395, 402, 404, 405, 418
Feyzullah Mehmed 27
Fıtrat, Abdurrauf 293, 295, 313, 360, 364, 386, 388
Frank, Allen J. 74, 83, 109, 121, 122, 126, 187, 188, 358, 359, 435, 440
Fransız romanları 258
Fransız Sovyetologlar 58
Frunze, Mihail 366, 402
Fuzulî 239

G

Gabidullin, H. 35, 184, 431
Gaboriau 143, 148
Gafuri 94
Gafurov, Babacan 353
Galip Kemalî 99
Galuzo 351
Gani Bay (Hüseyinov) 157, 273
Garm 370

Gaspıralı, İsmail 16, 17, 28, 38, 42, 65, 87, 103, 107, 110, 116, 126-128, 131-133, 136-138, 142, 148, 149, 151, 161-163, 169-173, 181, 189-196, 198-200, 217, 221-226, 246, 247, 260, 275, 277-280, 287, 300, 305, 318, 329, 341, 357, 436
Gaynullin, M. 131, 138, 139, 142, 150, 185, 419, 435, 444
Gazi Yunus 388
geleneksel Tatar mektepleri 124
Genç Kalemler 192
Genç Türkler 170, 293
Genel Türk Tarihi 5, 52, 54, 56, 110, 112, 201, 298, 314, 333, 430, 432, 437, 444, 445
Gılman Ahund 203, 260, 274
Gıyaseddin Mahdum 306, 307
Gobi Çölü 192
Gorbaçov, Mihail 52, 55, 406-408
Gordlevskiy, Vladimir 333
Gorohov, V.M. 185
Gottwaldt, İosif 81
Göçmen Yerleştirme 31, 229
Gökalp, Ziya 23, 25, 32, 38, 345, 436
Gök Türkler 22
Göl Boyu Medresesi 92, 142
Gözleve 287, 332
Grek felsefi nazariyeleri 103
Grekov, B.D. 34
Gulam, Gafur 400
Gümüştepe 241
Günâh-ı Kebâir 142
Güneş gazetesi 333
Gürbüz, Yunus Emre 57
Güzel, Hasan Celal 54

H

Hacı Emir Hasan Bekirof 262
Hacılar 244, 320, 428
Hacı Sâkî Beykendî 102
Hacı Sami Bey 364
Haholler 335
Halfin, İbrahim 239
Halfin, Said 239
Halide Edib (Adıvar) 282, 283, 413
Hâlid Ziya (Uşaklıgil) 253
Halim Sâbit (Şibay) 343, 446
Halitov, G.M. 185
halka doğru 192
Halkçı edebiyat 161
Halkçılar 161
Halkçılık 161
Hanbikov, İ. 185
Hanefî mezhebi 83
Han Ordası 220
Harezm Halk Cumhuriyeti 364
Harezmşahlar 33
Hâriçteki Türkistanlılar 373
Hasanov, H. 185
Hâşim Nâhid (Erbil) 266, 268, 419
Haşimov, Atacan 388
Hâtun 147, 205, 211, 421
Haugen, Arne 47, 48, 436
Hayit, Baymirza 39, 40, 351, 352, 355, 378, 419, 431, 436
Hayrullah Osmanî 88
Hazarlar 22
Heft-i Yek Tefsiri 74
Hekimzâde, Hamza 355, 378
Hemrahkul Bek 356
Hıristiyanlaştırma 91, 121, 125
Hıristiyan Tatarlar 319
hicap 199, 200, 202, 211, 214
Hicaz 114, 175, 176, 225, 242, 244, 317, 320
hilâfet 182, 242, 310, 312, 313, 316, 320
hilâfiyât 77
Hindistan 22, 36, 74, 90, 113, 114, 152, 171, 172, 208, 227, 281, 299, 316
Hive 21, 22, 71, 204, 231, 279, 294, 313, 318, 324, 325, 327, 328, 336, 338-341, 349, 357, 369, 419, 422, 425, 428
Hive aydınları 294
Hive Hanı 325, 327, 428
Hive Hanlığı 21, 22, 279, 338
Hocanov 394
Hokand 40, 98, 241, 341, 342, 349, 362, 367
Hokand Muhtariyeti 349, 367

Howorth, Henry 29
Hruşçev, Nikita S. 353, 381
Hudyakov, Mihail 34
Hugo, Victor 141, 147, 148
Hunlar 22, 25
hurafe inançlar 116
Hüsameddin Bulgarî 89
Hüsameddin Molla 136, 137, 139, 143
Hüseyin Bay 275
Hüseyinov, Veli Molla 173, 178
Hüseyinzâde, Ali 219, 248, 345
Hüseyniye Medresesi 273, 281, 300, 387

I

I. Dünya Savaşı 35, 36, 58, 209, 234, 245, 249, 303, 314, 349, 400
II. Abdülhamid 57, 182, 241, 273
II. Duma 223, 228, 229
II. Dünya Savaşı 39, 43, 185, 304, 380, 385, 400, 401, 403, 404
III. Duma 223, 229, 230
III. Kongre (Nijniy-Novgorod, 16-20 Ağustos 1906) 209
II. Katerina 123, 196, 216
II. Kongre (Petersburg, 12-23 Ocak 1906) 224, 228
II. Mahmud 280
II. Meşrutiyet 21, 23, 26, 27, 57, 244, 247, 254, 268, 270, 290, 294, 314
II. Müslüman Kurultayı (Kazan, Temmuz 1917) 99
II. Neo-Slavizm Kongresi 334
ırkçılık 55
ıslahçı ulema 168, 207

İ

ibn Arabî 268, 269
İbn Kayyım el-Cevziye 79
İbn Sina 79, 134
İbn Teymiyye 79, 108
İbrahim Bay 81
İbrahim Bek (Lakay) 364
İbrahimov, Âlimcan 130, 183, 195
İç Rusya Türk-Tatarları 99
İç Rusya ve Sibirya İslâmları 100
İç Savaş 99, 363, 374, 384, 398
içtihat 65, 67, 68, 74, 75, 77, 84, 89, 114, 343
İdeoloji Sahasında Mücadele 394
İdil Boyu 67, 75, 122, 194-197, 211, 388, 398
İdil-Ural 5, 17, 32, 59, 66, 67, 76, 82, 90, 102, 117, 161, 186-188, 201, 245, 259, 272, 274, 303, 312, 339, 349, 358, 430, 444
İdil-Ural bölgesi 76, 186
İdil-Ural kökenli araştırmacılar 59
İdrisî, Âlimcan 420
İgnatyev, N.P 34, 334
İkbal gazetesi 194
İlminskiy metodu 124
İlminskiy, N.İ. 81, 97, 124, 189, 193, 226, 398
İmam Gazzalî 69, 79, 102
İn'âmov, Rahim 374
İnan, Abdülkadir 24, 28, 32, 34, 335, 355, 382, 421
İran 29, 33, 36, 152, 198, 205, 233, 297, 329, 405
İranlı halklar 33
İsfendiyar Han 324, 325, 327, 341
İshak, Abdulvahap 387, 437
İslam Ana Mektebi 329, 331
İslam birliği 225, 226, 297, 308, 315, 316, 339
İslam Mecmuası 263, 301, 340, 343,
İslamda reform 35, 247
İslam Dünyası 10, 21, 28, 83, 84, 110, 114, 115, 152, 176, 188, 204, 206, 207, 218, 266, 267, 269, 285, 289, 294, 310-313, 315-317, 329, 332, 336, 337, 340-342, 388, 412, 416, 419, 422, 429, 441
İslami reform 359
İslamiyet'te kadın 213
İslamiyet'te sosyalizm 225
İslam Talebeleri Cemiyeti 274, 333
İsmail Abid 98
İsmail Mirza Müftüzâde 286

İstanbul Türkçesi 148, 316
İstanbul uleması 263, 310
İşan Babahanov 380
İşan Habibullah el-Uruvî 76
İşan Türkmânî Medresesi 79
İşbobinsk 218
İşmuhammed Dinmuhammedov 97
İşniyaz Ahund 76
İtalya 191, 208, 315
İttifak 162, 163, 209, 223, 224, 227, 228, 236, 325, 393, 397
İttihat ve Terakki 26, 244, 268, 293, 299, 311, 316, 330, 343, 345, 389
İzgi, Özkan 24

J

Jäschke, Gotthardt 37
Jön Türk 27, 293

K

Kadet Partisi 224, 227
Kadı Ebû Said el-Semerkandî 79, 85
kadın hakları 105, 138, 196, 214, 329, 339
kadınların eğitimi 105, 201, 210
kadınların özgürleştirilmesi 108, 355, 366, 383
kadınların seçime katılmaları 209
kadınların şahitliği 206
Kadınlık Şubesi 382
kadın meselesi 17, 154, 198, 204, 207, 210, 212
Kadı Tursun Baki 71
Kadimciler 168, 174, 180, 182
Kâdirî, Abdullah 208, 377, 421
Kadirî, Zâkir 109, 208, 388
Kafesoğlu, İbrahim 24, 25, 433
Kâfiye 158, 299, 420
Kafkaslar 37
Kafkasya 5, 28, 36, 45, 47, 54, 56, 94, 96, 126, 161, 163, 167, 171, 173, 174, 211, 217, 221, 222, 233-235, 243, 257, 271, 273, 275, 317, 327, 333, 354, 355, 372, 382, 386, 388, 391, 415, 421, 424, 426, 429, 437, 446
Kafkasyalı aydınlar 290
Kagan 98, 307, 308, 317, 324, 362, 389
Kaganoviç, L. 398
Kalaç 153
Kalinin, Mihail 377
Kamalov, Sabir 34, 115, 436
Kamp, Marianne 211, 382, 385, 436
Kappeler, Andreas 121, 438
Karaçaylar 233
Karahanlılar 89
Karakalpak 44
Karamzin, N.M. 29
Kargalı 76, 181, 300
Karpat, Kemal 56
Karşı 352, 356, 380, 401, 417, 422, 427
Kasım 93, 140, 182, 215, 218, 220, 244, 245, 249, 260, 279, 283, 288, 320, 322, 325, 330, 332, 356, 363, 373, 379, 386, 396, 401, 404, 412, 414, 417, 418, 421, 422, 427-430
Kâsım Emin 109, 208, 421
Kasımov, Begali 184, 349, 350, 359, 360, 387, 438
Kaşgar 123, 173, 289, 290, 317
Katanov, Nikolay F. 29
Kâtile 142, 147
Katkov, Mihail N. 170, 277, 334
Kavâid-i Fıkhiye 205, 302, 420
Kaya Nuri Bey 269
Kayyum Nasırî 9, 27, 66, 86, 87, 127-135, 138, 160, 183, 184, 193, 246, 419, 420, 424, 427, 433, 446
Kazak aydınları 57
Kazak basını 374
Kazak bozkırları 123
Kazak intelijansiyası 172
Kazakistan 5, 49, 55, 57, 91, 211, 221, 229, 234, 235, 313, 316, 369, 398, 403, 407, 431
Kazak-Kırgızlar 320
Kazaklarda Cedit hareketi 57
Kazakov, Abdulhamid 97
Kazak talebeleri 398
Kazan bölgesi 77, 172
Kazan Hanlığı 30, 34

Kazan Kalindarı 134
Kazanlı talebeler 271
Kazanlı yerleşimciler 122
Kazan Muhbiri gazetesi 194, 246
Kazan şehri 68, 78, 123
Kazan Tatarcası 235
Kazan Tatarları 5, 17, 121, 138, 172, 187, 188, 216, 232, 235, 261, 318, 443
Kazan Uleması 246
Kazan Üniversitesi 34, 81, 124, 125, 134, 135, 147
Kâzım Bek, Aleksandr 81
Kâzım Nâmi Duru 270
Kelâmcılar 69
Kelâm ilmi 69
Kemalova, Gülsüm 264
Kemalov, Sabir 402
Kemper, Michael 42, 45, 67-69, 74, 75, 83, 85, 86, 90, 109, 110, 112, 125, 126, 187, 188, 431, 436, 438, 440
Kenesarı Han 57
Kerç 287, 332
Kerimî, Fatih 10, 27, 33, 163, 191, 203, 204, 234, 260-264, 275, 276, 421
Kerimov, İslam 53, 54, 108, 260, 407, 408, 424, 443
Kermine 382
Khalid, Adeeb 43, 173, 188, 295, 307, 308, 358, 359, 378, 381, 384, 403, 404, 430, 432, 439
Kırgızistan 49, 55, 57, 369, 431
Kırgızistan'da açlık felaketi 57
Kırgız tarihçiliği 57
Kırımbayev, M. 313
Kırım lehçesi 278
Kırımlı muhacirler 37
Kırım Müftülüğü 333
Kırım Müslüman Dinî İdaresi 287
Kırım Tatarı 301
Kırım Tatarları 38, 233, 439
Kırım Tatar tarihi 333
Kırım Türkçesi 190
Kırım uleması 332
Kızıl Kalemler Teşkilatı 387
kızıl mollalar 379
Kızıl Ordu 362
Kızılsu-Semerkand demiryolu 240
Kızıltepe 389
Kızılyar 99, 298
Kiçik Kaval 92
Kiril alfabesi 399
Kocaoğlu, Timur 40, 50, 51, 53, 176, 293, 307, 356, 434, 436, 439
kolhoz 384, 422
kollektifleştirme 57, 383, 384, 386
Komatsu, Hisao 294-297, 390, 433, 439
Komsomol 378
Komünist Partisi 13, 43, 130, 351, 352, 362, 372-374, 376, 379, 382, 384, 390, 393, 394, 401, 403, 407
Kongrat 370
Korkunç İvan 174
Köprülü, Fuad 16, 23-25, 30, 32, 172, 345, 439
Krasnovodsk 154
Kreşinler 124, 218, 319
Kreşin Tatarları 124
Krijaniç, Yuri 334
Kruşenie Emirate 402
Krüger, Karl 37
Kubeko 221
Kulahmedova, Fâtıma 212, 213
Kulluk (kabile) 370
Kur'an ve sünnet 69, 74, 111
Kurat, Akdes Nimet 17, 28, 52, 66, 67, 99, 102, 164, 218, 272, 293, 439
Kutsal Sinod 189, 220
Kuybişev, V.V. 392, 396, 402
Kuzey Kafkasya 94, 232, 233
Kuzey Türkistan 94
Kuzey Türkleri 108, 245, 247
Küçük Tarhanlı 344
Külâb 370
kültürel özerklik 232

L

Lakay (kabile) 364, 370, 383
Latin alfabesi 192, 376
Lazzerini, Edward 121, 184, 434, 440

Leb-i Havz 155
Lemercier-Quelquejay, Chantal 41, 45, 133-135, 187, 297, 357, 432, 440
Litvanya 211
Lomonosov, M.V. 191
Luther, Martin 114, 266

M

Macarlar 22
Mahaçkale 154
Mahmud Batu 388
Mahmud Esad Efendi 108, 263, 269
Mahmud Şevket Paşa 264
Mahrûy 147
Makarya Pazarı 105, 158
Maksud, Alîm 219
Maksudî, Hâdi 88, 191
Maksudî, Sadri 99, 172, 259, 323, 427
Ma'kuli, Mehdi 235
Malazgirt 24
Mâmûre Hamidullin 329
Manas Destanı 32
Marifetçiler 16, 184, 186, 352, 353
Marksist-Leninist teori 46
Martin, Terry 47
Massell, Gregory 379, 381, 403, 404, 435
Masum Efendi 275
Maveraünnehir 21, 77, 156
Maverâünnehr'de Seyahat 148
Mecidi, R.Meçkere 352
Meçkere ahalisi 76
Medlin, William K. 46, 440
medrese derslerinin ıslahı 105
Mehmed Emin Efendi 240, 241, 422
Mehmed Emin [Yurdakul] 255, 257
Melih Cevdet [Anday] 50
Memetler 146
Mennan Râmiz 388
Menşikov, Mihail O. 320
Mercanî Medresesi 81
Mergilan 389
Meşrutiyet dönemi 259, 290, 294
Metropolit Antoniy (Hrapovitskiy) 221
Mevlüd 300, 301, 420
Mevrîler 297
Mısır 31, 73, 84, 89, 94, 97, 108, 109, 113, 114, 150, 152, 171, 172, 175, 176, 207, 208, 225, 268, 272, 316, 320
Mısırlı reformist İslamcılar 109
Militan Allahsızlar Birliği 378
millî faşistler 390
Millî İdaresi (İç Rusya Türk-Tatarlarının Millî İdaresi) 99
Millî İttifak 393
Millî-Medenî Muhtariyet 99
Millî Şûrâ 98
Milliyetçi komünistler 375
Milliyetçilik 56, 160, 360, 361, 371, 372, 375, 406
Milliyet-i İslamiye 197
Milliyetler politikası 46, 47, 56
Mir Arab Medresesi 93, 298
Mir Pâyân Nizameddin 307
Mirzazâde, H. 353
misyonerler 322, 428
Mişerler 122, 140
Mişer Tatarları 343
modern Özbek kimliği 358
modern Tatar edebiyatı 27
Moğol İmparatorluğu 33
Moğol İstilası 33
Moğollar 23, 33, 34
Molla Abdülhâlık Kursavî 73
Molla Câmi 102, 158
Molla Feyz el-Kışkarî 76
Molla İshak Sehmânî 181
mollalar 81, 97, 123, 171, 186, 187, 214, 231, 286, 287, 300, 379
Molla Muhammed Kerim 86
Molla Muhammed Şâkir b. Abdülcabbar 87
Molla Sâdık Osmanî Kargalı 181
Molla Zarîf Emirhânî 87
Moskova 33, 48, 50, 98, 99, 102, 126, 141, 170, 184, 203, 210, 215, 220, 231, 264, 278, 321, 333, 334, 349, 351-353, 363, 364, 366, 367, 369, 370,

372, 373, 374, 376, 377, 382, 384, 387, 390-394, 396-399, 401-407, 418, 445
Moskovskiye Vedemosti 334
Möhammetov, H. 139, 140, 145, 441
Muallimler Kongresi 377
Muallim Naci 240
muhacerетteki Türkistanlılar 354
Muhammed Abduh 106, 115, 177, 266, 281, 318
Muhammed Hanefi Muzaffer 106
Muhammediye Medresesi 94, 102, 105, 106, 130, 272, 281
Muhammed Rahim Han (Buhara Emiri) 68, 327, 338, 428
Muhiddinova, Emine 213
Muhitdinov, Nuriddin 402
Muhlise Bubî 112, 215, 235
Muhyiddin Arabî 102
Mukmiliddin Efendi 307
Murad Remzi 69, 87, 106, 179-182, 270, 313, 329, 444
Musa Kâzım efendi 313
Musin, Flun 140-142, 441
Mustafa Sabri Efendi 268-270
mutaassıp mollalar 97, 187
mutaassıp ulema 215, 227
Müceddidî Nakşibendi 67
müdahale etmeme siyaseti 46
Müftü Abdürrezzak 303, 306
Müftü Dosmuhammed 303
Müftülük 72, 88, 102, 110, 123, 220, 234, 338
Müftü Muhammedcanoğlu 72
Müftü Sultanev 220
Mülkiye Mektebi 260
Müller, Max 274
Müminâbâd 370
münâzara 70, 71, 111, 145, 159
Münevver Kari 360-362, 377, 386-388, 411, 423, 426
Münif Paşa 242
Münsten Üniversitesi 40
Mürted 142, 147
Müslüman Dinî İdaresi 35, 123, 125, 279, 287, 320, 339, 380
Müslüman Fraksiyası 228
Müslüman kadınlar 153, 178, 211, 212
Müslüman Kadınlar Kongresi 211
Müslüman Kadınlar Kongresi (Kazan, 24-28 Nisan 1917) 211
Müşir Süleyman Paşa 22
müşkilât 158
müteahhirîn 84
mütedeyyin Ceditçiler 180
mütekaddimîn 69, 79

N

Nafigov, R. 97, 185, 441
Nasîr Bek 363
Nasirhan Töre 379
Nasrüddin el-Hucaşî 128, 129, 423
Nazırı Âsım Paşa 81
Naziler 37, 380
Nazmi Bey 314
Necib Asrî 259
Necip Âsım [Yazıksız] 22, 296
Nemengan 39, 98, 204
Nesimî 239
Nevşirvan, Ziynetullah 266, 423
Nikolayevskiy şehri 91
Nimetullah Timuşef 213
Nişanov, Refik 407
Niyazkulu et-Türkmanî 67, 73, 74
Niyazov, Abdurrauf 129, 352, 401, 402, 442
Niyazov, Emin 401
Noack, Christian 47, 188, 441
Nogay [Tatar] 222
Nokrat 220
Northrop, Douglas 374, 382, 441
Novoye Vremya 319-321, 427, 428
Numûne Mektebi 387, 388
Nuralizâde Gıyaseddin Hasenî 295-298, 307, 308, 309, 423
Nureddin Agayef 27
Nur gazetesi 193
Nurverdi Han 241

O

OGPU 13, 361
Olzscha, Reiner 37
Orenburg Dinî İdaresi 199
Orenburg Müftülüğü 96, 123, 216, 217, 219, 220, 227, 230, 335
Orenburg Müslüman Dinî İdaresi (müftülük) 123, 125
Orta Asya 21, 23-26, 30-34, 37, 38, 43-53, 56, 58, 59, 80, 126, 140, 150, 152, 174, 188, 229, 231, 233, 240, 255, 275, 276, 279, 320, 331, 336, 342, 349-354, 359, 361, 365, 368, 372-374, 376, 380, 381, 385, 397, 400, 401, 403-407, 425, 434, 437, 442, 447
Orta Asya araştırmaları 51
Orta Asya Bürosu 351, 372, 373
Orta Asya cumhuriyetleri 56, 405
Orta Asya Devlet Üniversitesi 374
Orta Asya Türk edebiyatı 23
Orta Asya Türkleri 25, 50, 56
Orta Asya uzmanları 58
Orta Doğu 23, 108, 109
ortak Türk dili 149, 192, 194, 244, 246
Orta Türkler 233
Ortodoks misyoner 35, 97, 124, 227
Osman Celil 27
Osman Cudî 313
Osman Hoca (Kocaoğlu) 293
Osmanhocayev, İnamcan 406
Osmanlı basını 294
Osmanlı Devleti 26, 35, 51, 146, 240, 249, 250, 258, 278, 315, 330, 345
Osmanlı dili 190
Osmanlı kadınları 203, 340
Osmanlı mektepleri 169
Osmanlı memurları 318
Osmanlı muallimleri 28, 271, 287, 288
Osmanlı sultanları 22
Osmanlı tarihçileri 23
Osmanlı tarih yazıcılığı 23
Osmanlı Türkleri 26, 56, 163, 191, 248, 251, 256, 270, 271, 286, 311, 316
Osmanlı uleması 270
Ostministerium 37
Ostroumov, N.P. 215, 309, 324, 325
Otto von Hentig, Werner 37

Ö

Ögel, Bahaeddin 24, 25, 442
Ömer Âhunt 267, 286
Ömer Nesefî 72, 74, 75
Ömer Sami [Arbatlı] 285
Özbek akademisyenler 360
Özbek dili 407
Özbek hanları 22
Özbekistan 11, 18, 31, 36, 39, 40, 46, 49-51, 53-55, 57, 350-354, 358-360, 364-366, 369-372, 374-379, 383, 385, 386, 388, 389, 391-393, 397, 398, 403-408, 411, 431, 434, 437, 438
Özbekistan Komünist Partisi 351, 393, 403
Özbekistan SSC 36
Özbek kimliği 407
Özbekleştirme siyaseti 372, 403
Özbek millî uyanışı 360
Özbek, Nadir 30, 49, 311, 314
Özbek talebeler 303
Özbek tarih yazıcılığı 57
Özbekya 368
Özdoğan, Günay Göksu 49, 55, 56

P

pamuk ekimi 31
pamuk tarımı 367
Pan-Cermenizm 315
Pan hareketleri 315
Pan-İslamizm 35, 56, 225, 226, 244, 250, 311, 315, 316, 320, 339, 349
Pan-Slavizm 247, 315, 333, 334
Pan-Turanizm 250, 315, 316, 411
Pan-Türkizm 10, 35, 36, 56, 133, 311, 314, 316, 321, 339, 349, 358, 396, 404
Pataşeva, Meryem 203, 264, 265
peçe 201, 206

Peçenekler 22
Perestroyka 11, 47, 59, 354, 359, 406
Perm 218, 220, 326, 332
Petersburg Camii 99, 317
Petersburg Üniversitesi 264, 284
Piçen Pazarı 174
Pierce, Richard 45, 46, 442
Pipes, Richard 43, 44, 442
Plehanov, Georgi 29
Pobedonostsev, K.P. 81, 189
Pokrovskiy, M.N. 367, 368
Politbüro 403, 404, 442
Polonya 29, 194, 397
Polonyalılar 334
Pozdneyev, D.M. 35
Pozitif ayırımcılık 47
Prag 334
proleter edebiyatı 352
Promete hareketi 29
Protestanlık 116
Pugaçev, Yemelyan 122, 123

R

Radlov, V.V. 81, 89
Rahim, Ali 68, 130, 131, 133-135, 313, 327, 338, 372, 374, 424, 428
Ramiyev, Muhammed Şakir 274
Reagan dönemi 44
reaksiyonerler 140
reform hareketi 17, 185
reformist İslamcı yayınlar 108
reformist ulema 197
Remiyev, İsmail 104
Resuliye Medresesi 32, 91
Resulzâde, M. Emin 233
Reşidov, Şeref 353, 354, 402-406, 442
Reşid Rıza 109, 301
revizyonist yaklaşımlar 48
Rıkov 393
Rızaeddin b. Fahreddin 9, 17, 64, 68-73, 75, 77, 82, 87, 88, 89, 91, 92, 94, 98, 102, 107-112, 129, 130, 133, 178, 191, 194, 197, 199, 220, 239, 240, 242, 264, 274, 281, 300, 329, 335, 424, 426
Rıza Nur 24, 431
Romanov Hanedanı 101
Rorlich, Azade-Ayşe 121, 187, 442
Ross, Danielle 76, 122, 188, 209, 210, 442
Rostov 114, 141, 142, 144, 150, 153, 155, 264
Rus arşivleri 45
Rus Bolşevikleri 362
Rus casusları 321
Rusça dersi 86
Rus dilinin yaygınlaştırılması 334
Rus eğitimli aydınlar 225
Rus emperyalizmi 367, 405
Rus göçmenler 31, 232, 323, 372
Rus iktisadi siyaseti 31
Rus işgali 51, 297, 368
Rus-Japon Savaşı 223
Rus Kazakları (Kossaklar) 232
Rus köylüsü 367
Ruslaştırma 124, 125, 229, 405, 406
Rus mektepleri 124, 225
Rus Oryantalizmi 34
Russkoye Slova 321
Rus Sosyalist İnkılâpçı Partisi 162
Rus Şarkiyatçılar 33
Rus şovenliği 373
Rusya'da Kur'an basımı 89
Rusya İmamları Kongresi (Ufa, 1918) 99
Rusya kökenli tarihçiler 26
Rusyalı hacılar 318
Rusyalı İslam Talebeleri Cemiyeti 274
Rusya Müslümanlarının II. Kongre (18 Ocak 1906) 95
Rusya tarihi 34, 43, 46
Rusya Tatarları 150, 217, 323
Rus yazarları 199
Rus Yerli Okulları 324, 325

S

Sadâ-yı Fergana 342, 343, 425
Sadâ-yı Türkistan 342, 343, 425
sadeleştirme 190, 253, 254
Sadi, Abdurrahman 65, 66, 130-134, 137,

139, 148, 168, 183
Sa'd Vakkasov 374
Safarov, Georgi 366, 367, 443
saf İslam inancı 115
Safvetî Kemal 313
Salihov (Tsalikatti), Ahmed 162, 232
Samaniler 151
Samara 99, 203, 231, 344, 373
sapkın inançlar 115
Saray, Mehmet 51, 53, 54
Sart 148, 390
Sartori, Paolo 359, 380, 434
Sâtı el-Husrî 280
Sattar Hoca 364
Schmitz, Paul 37
seküler eğilim 117
Selçuk, İlhan 50
selef 65, 70, 72, 74, 77, 79, 83, 84, 117
selef eserleri 117
Selefî reformcular 176
selef-i sâlihîn 72
selef itikadı 84
selefiyeci fikirler 176
Selim Han Tallahan 386
Selim Sabit Efendi 278, 279
Semipalatinsk 91, 231
Servet-i Fünûn 27, 190, 253, 254, 256, 414
Seyfeddinov, Galimcan 164
Seyid Ahmed Han 281
Seyid Baki Han 377
Seyid Murad 377
Seyid Şerif Şirazî 72
Seyyid Avn (Mekke şerifi) 243
sınıf mücadelesi 368
Sırât-ı Müstakim dergisi 54, 266
Sırbistan 315
Sibiryalı Âişe 313, 329-331, 418, 425
Sibirya Müslümanları 91, 123
Simbir Vilayeti 344
skolastik eğitim 17
skolastik tarz 282
Slav birliği 333-335
Slavcılık 26, 170, 334
Slav dilleri 191
Slav Kongresi (1908) 333, 334
Sofya 43, 333, 334
Soğuk Savaş yılları 55
Solovyev, S.M. 29
Sovyet dönemi 46, 57, 127, 145, 186, 358, 365, 369
Sovyet-karşıtı söylem 40
Sovyetler Birliği 32, 38, 40, 43, 44, 47, 49, 50, 55, 186, 303, 351, 380, 389, 392, 393, 395, 397, 401, 406, 408
Sovyetlerin kültür politikaları 375
Sovyetologlar 40, 45, 75
Sovyet projeleri 358
Sovyet Şarkiyatçıları 42
Sovyet tarihçileri 16, 46, 49, 149, 185, 355, 361, 367, 385
Sovyet tarihçiliği 167, 349, 365
Sovyet vatanperverliği 401
Sovyet yayınları 29, 45
Sovyet Yazarları II. Kongresi (1954) 402
Soysal, Gün 27, 56, 187
Spuler, Bertold 25, 39
SSCB 13, 44, 52, 56, 398, 401
Stalin, Josef 11, 16, 43, 48-50, 57, 99, 100, 102, 110, 112, 140, 186, 215, 351, 352, 360, 369, 380, 385, 386, 394, 397-399, 402, 439, 444
Stanford Üniversitesi 43
step halkları 34
Sterlitamak 220
Stolıpin, Pyotr A. 246, 288, 290, 315
Suavi, Ali 21, 22
Suhreverdî 79
Sultan Abeşî 94
Sultanef, Haris 220
Sultangaliev, Mirsaid 101
Sultan V. Murad 317
Süleyman Hüsnü Paşa 278
Süleyman Nazif 254, 255, 414, 425
Sünnilik 26, 226
Sverdlov Komünist Üniversitesi 393

Ş

Şah Ahmed 313, 325, 425
Şahin, Liaisan 49, 50, 57, 444
Şam 97, 114
Şamanizm 32
Şefiullah Abzıy 146
Şehâbeddin Mercanî 27, 63, 64, 66, 67, 69, 82, 93, 132, 227, 242, 246, 415, 426
Şeher Şeref 64, 79, 80, 84-88, 94, 106, 112, 272, 426
Şehzadebaşı 258, 322
Şemseddin, M. 106
Şemseddin Sami 190, 191, 240, 254, 444
Şeriat 200, 205, 266, 305, 335, 416, 422, 423
Şeyh Abdulkâdir b. Niyaz Ahmedü'l-Farukî el-Hindî 85
Şeyh Ahmed Ziyaüddin Efendi 90
Şeyh Bahit Efendi 109
Şeyh Havend Tahur Camii 98
Şeyh Muhammed Edirnevî Efendi 81
Şeyh Süleyman Efendi 81, 240, 242
Şeyh Ubeydullah (İşan Türkmânî'nin oğlu) 85
Şeyhülislam Ahmet Es'ad Efendi 81
Şeyhzâde, Maksud 400
Şeyh Zeynullah Resulî 9, 85
Şiî 71, 223, 227, 235, 297, 298, 336
Şiiler 223, 227, 297
Şinasî (İbrahim Şinasî) 191
Şir Muhammed Bek 356
şovenist Ruslar 370
Şubat Devrimi 38, 98, 162, 210, 231, 349, 362
Şulga, N. 308
Şûrâ-yı İslam Cemiyeti 319

T

Tâcik 155, 156
Tacikistan 52, 55, 188, 350, 353, 360, 365, 370, 424, 434
Tacikler 297, 370
Tacik tasavvufu 364
Tagirov, İ. 185
Tâhirül Mevlevî 270
Tahrîrü'l-Mer'e 208, 421, 426
taklit 64, 75, 77, 83, 114, 152, 193, 253
taklitçi fakihler 114
Talat Paşa 289
Tallahan, Selimhan 386
Tambov 333
Tañçılar 162
Tañ Yuldızı gazetesi 161, 163, 194
Tarablus 97
tasavvuf ehli 102
tasavvuf uleması 84
Taşkent 5, 31, 32, 37, 39, 98, 126, 215, 241, 264, 295, 320, 339, 342, 350-352, 355, 356, 360, 362, 366, 369, 370, 374-377, 380, 382, 383, 387, 389, 390, 394-396, 398, 399, 403, 404, 407, 411, 415, 420, 428, 431, 437, 438, 442, 445
Taşkent Devlet Üniversitesi 403
Taşkent Dinî İdaresi 376
Taşkent metrosu 404
Taşkent'te Ekim Devrimi 31
Taşkent Üniversitesi 39
Taşkiçü 78
Tatar alfabesi 398
Tatar aydınları 172, 195, 293, 311, 444
Tatar-Başkurt Cumhuriyeti 101
Tatar burjuvazisi 138, 349
Tatarca 89, 104, 124, 129, 132, 134, 193, 303, 316, 322
Tatarcılık 10, 130, 131, 148, 193, 194, 195, 343
Tatar din adamları 65, 216
Tatar Dünyası 65
Tatar hegemonyası 259
Tatar İli 303
Tatar kadını 340
Tatar kimliği 83
Tatar Luther'i 116
Tatar öğrenciler 27
Tatar reform hareketi 17, 63, 183

Tatarskaya Uçitelskaya Şkola 81, 125
Tatar şeyhleri 115
Tatar Talebe Cemiyeti 299
Tatar tüccârı 85, 123
Tatar uleması 63, 86, 124-126, 128, 151, 178
Tatar zenginleri 124, 273, 318
tefrika-yı lisan 193
Teftâzânî 72, 74, 75, 89, 152
tekkeler 240
Temir, Ahmet 39, 52, 181, 444
Terakkiperver-mutaassıp mücadelesi 63
Tercemanî, Keşşaf 91, 106, 426
Tercüman gazetesi 116, 127, 136, 138, 171, 287
tesettür 337
Tevekkül Babür 356
Tevfik Fikret 253, 255
Tevkilev, Selim Giray 86
Timur 23, 40, 50, 51, 53, 149, 152, 176, 293, 297, 307, 356, 387, 434, 436, 439
Timurlular 23
Tinçurin, Kerim 94
tiyatro 127, 161, 179, 200, 234, 253, 258, 322, 357, 400, 401
Topçubaşı, Ali Merdan 197, 219, 222, 225, 226
Tölegen Damla 388
Troçkicilik 395
Troyskili Ahmed Tâceddin 10, 28, 179, 196, 244, 273, 299, 307, 311-313, 318-324, 327-329, 336, 339
Troysk (Troitsk) 10, 32, 79, 90, 91, 93, 203, 215, 330, 339
Tuktar, Fuad 96, 129, 161, 162, 234, 343
Turancılık 38, 49, 55, 401
Turan devleti 373
Turan gazetesi 296, 342, 428
Turanî halklar 36
Turgunbay, Tâcibayoğlu 390
Tursunzâde, Mirza 353
Tuygun 373, 374, 428
Tümen 220, 233, 325, 443
Tünterî, Muhammed Necip 106
Tünterli Ali İşan 85
Türk Cumhuriyetleri 50, 53, 434, 437
Türkçü dergiler 28
Türkçüler 49, 265
Türkçülük 10, 15, 21, 22, 24, 38, 49, 53, 56, 107, 131, 138, 148, 193-195, 251, 254, 342, 343, 349, 352, 358, 401, 434, 442
Türkçülük-Tatarcılık tartışmaları 194, 343
Türk Derneği 131, 247, 254, 414
Türk dilli topluluklar 55
Türk Dünyası 5, 7, 9, 13, 16, 21, 25, 27-29, 36, 37, 40, 49-59, 100, 191, 195, 244, 245, 247, 248, 260, 264, 278, 296, 314, 339, 343, 413, 432, 434, 437, 438, 442, 444, 447
Türk Dünyası araştırmaları 57, 58
Türk Dünyası aydınları 50
Türk Dünyası edebiyatları 52
Türk Dünyası tarihçileri 59
Türk-İslam Sentezi 25
Türkistan 5, 10, 15, 16, 21-23, 27-29, 31-37, 39, 40, 43, 46, 49-51, 53, 54, 57, 67, 73-75, 89, 94, 96, 98, 113, 115, 123, 126, 137, 142, 148, 150-152, 157, 159, 160, 167, 171-173, 176, 181, 182, 190, 197, 202, 203, 205, 210, 211, 215, 221, 229, 231-235, 239-241, 248, 254, 271-273, 278, 285, 289, 293-296, 303, 307, 309-313, 316, 317, 324, 325, 327, 336, 339-343, 346, 349-358, 360, 362-370, 372-398, 400-402, 404, 405, 411, 416-431, 434, 436, 439, 443, 445
Türkistan aydınları 295
Türkistan birliği 43
Türkistan'da alçalış devri 31
Türkistan hanlıkları 22, 34, 51
Türkistan Lejyonu 39
Türkistanlı aydınlar 29, 51, 294, 354
Türkistanlı talebeler 240, 273, 356, 375
Türkistan Özerk Cumhuriyeti 367
Türkistan-Sibirya Demiryolu 385
Türkistan şehri 32
Türkistan Vilayeti 294, 309, 342, 349, 357

Türkiye kökenli araştırmacılar 58
Türkiye-Orta Asya ilişkileri 56
Türk kültür tarihi 23
Türk lehçeleri 51, 52, 190, 193, 399
Türklük araştırmaları 29, 57
Türklük ve Tatarlık 195, 300
Türkmen 22, 43, 44, 55, 58, 59, 154, 155, 220, 232, 241, 276, 338, 366, 370, 372, 374, 399
Türkmenistan 49, 55, 276, 364, 369, 371, 374, 432
Türkmen kadınları 154
Türkoloji araştırmaları 57, 239
Türk sofuluğu 364
Türk soylu akademisyenler 58
Türk soylu topluluklar 196
Türk şiveleri 191, 195, 228
Türk tarihçileri 17, 43, 50, 51
Türk tarzı ılımlı İslam anlayışı 52
Türk-Tatar halkları 183
Türk toplulukları 29, 33, 54, 57, 170, 189, 192, 194, 228, 233, 240, 251, 252, 290, 320
Türk topluluklarının birliği 107, 316, 324

U

Ubeydullah Hoca 377, 386
Ubeydullin, Aziz 64, 183, 413, 415, 422, 423, 426, 427
Ubiria, Grigol 48, 49, 372, 380, 383, 404, 446
Uçitil Ahmerski 147
Ufa uleması 317
Ufa Vilayeti 102
Ukrayna 43, 191, 314, 335
Ulema Cemiyeti (Taşkent'te) 215, 388
Ulûf yâ ki Güzel Kız Hadiçe 141, 143
Uluğ Bek 298
ulus inşası 48, 57
Umumi Türk Tarihine Giriş 30, 445
Ural gazetesi 164
Urazay, Zeki 106
Urmançı, Bakıy 94
usûl-i cedid 32, 91, 103, 116, 127, 132, 136, 161, 169, 171, 175, 177-181, 231, 244, 277-279, 297, 304-307, 310, 321, 329, 336-339, 341, 387
usûl-i cedid mektepleri 116, 231, 304
usûl-i kadim 173, 177
usûl-i savtiye 169, 280
Utız İmenî 63, 68, 76, 239
Uygurlar 25
Uzak Doğu 23, 30, 33
Uzlar 22
Uzunada 151, 154

Ü

ünitaristler 232
Ürgenç 241, 325

V

Vahabov, M.G. 185, 353
Vakkasov, Sa'd 374
Vambery, Armin 152, 446
Vaner, Semih 56, 350, 353, 365, 434
Vedud Mahmud 293
Vehhâbîler 429
Veled Çelebi 247, 296
Veli Kayum-Han 354, 395, 404, 405, 429
Veli Molla Hüseyinov 173, 178
Veliyullah Enverî 313
Verhval 220
Vladimirtsov, B.Y. 34
Vologda Vilayeti 91, 97
von Gabain, A. 25
von Kaufman 327
von Mende, Gerhard 37, 38
V.V. Barthold 33

W

Wimbush, S. Enders 41

Y

Yabıncı köyü 78
Yahudiler 224
Yakub Kemal 312, 313, 332, 333, 421, 446

Yakubova, Meryem 264
Yakubova, Selime 214
Yakubovskiy, A.Yu. 34
Yakup Bey 21
Yakutlar 36, 196
Yalta 260, 262, 287, 306, 332
Yamaşev, Hüseyin 94, 163
Yangaliçev, Mustafa 313
Yaş Buharalılar 293, 349, 360, 362, 363, 390
Yaş Hiveliler 349
yatsı namazı 76, 89
Yedisu 231, 232
Yelizaveta Petrovna 122
Yengi Yol 389, 390
Yeniçeri Ocağı 280
Yeni İktisat Siyaseti 384
Yeni Türkistan Dergisi 28, 352, 354, 356, 363, 370, 372-375, 377, 378, 382-384, 386, 387, 391, 394, 395, 411, 417, 418, 420-422, 424-428, 429
yerlileştirme 372, 374
Yolçi İgemberdioğlu 390
Yoldaş Ahunbabaoğlu 377
Yukarı Şirdan 133
Yunan felsefesi 65
Yunusova, Rukiye 264
Yusupov, Osman 397, 398, 401

Z

Zeki Velidî [Togan] 15, 29-32, 46, 50, 65, 87, 100, 110, 123, 130, 140, 172, 190, 202, 233, 259, 278, 354, 356, 364, 368, 371, 375, 383, 389, 391, 399, 427, 445
Zelenskiy, İ.A. 373
Zergerân Medresesi 154
Zeybek, Namık Kemal 52
Zeydan, Corci 109
Zeynullah Resulî 9, 85, 90, 102
Ziya Gökalp 23, 25, 345, 436
Ziya Kemalî 17, 88, 109, 112, 115, 116, 226
ziyancılar 389
Zola, Emil 141
Züyebaşı 345

Şehabeddin Mercanî

İsmail Gaspıralı

Abdürreşid İbrahim

Âlimcan Barudî

Rızaeddin bin Fahreddin

Ârif Kerimî ve Yusuf Akçura

Musa Cârullah Bigi

Musa Cârullah Bigi'nin İlk Gençliği

Muhammed Zâhir Bigi

Fatih Kerimî

Ayaz İshakî

el-Islah gazetesi redaktsiyası (yazarları), Kazan, 1907-1908. Soldan sağa: Gazetenin muharriri ve naşiri Vefâ Bahtiyarov, Abdülkebir Bekir, Fatih Emirhan, İbrahim Emirhan, Abdullah Tukay

Buhara Kalesi'nin kapısı

Kagan İstasyonu, Yeni Buhara. Krasnovodsk'tan başlayan demir yolu Buhara'nın 11 km uzağındaki Kagan İstasyonu'ndan geçiyordu. Rus temsilciliği burada bulunuyordu.

Moskova'daki SSCB Merkez Yürütme Kurulu'na katılan Özbekistan grubu.
Oturanlar (soldan): Yoldaş Ahunbabayev, Feyzullah Hocayev (1928)

Sovyet propaganda afişi: Perencesini (peçe) atan genç kadın "Hezır min de Âzâd!"
[şimdi ben de özgürüm!] diyerek Gençlik Teşkilâtına
(Komsomol'a) katılacağını bildiriyor.

Yuri Bregel'in *An Historical Atlas of Central Asia* adlı kitabındaki bir haritadan faydalanılmıştır. [Orijinal Haritadan Yeniden Çizen: Ceyhun Durmaz]

İDİL-URAL VE TÜRKİSTAN
(XX. YÜZYIL BAŞI)
Tara
Omsk
Petropavlovsk (Kızılyar)
İ R Y A
İrtiş
Akmolinsk
Isım
Semipalatinsk
Zaysan Gölü
Sarı Su
Ayagız
Çuguçak
Balkaş Gölü
Ala-köl
ALTAY DAĞLARI
JUNGARYA
YEDİ-SU
İSEMİRECİ EŞİ
Ebinur
Turfan
Koço
Kumul
Manas
Kulca
İli Nehri
Çu
Vernıy (Almatı)
Karaşahr
Bagraslı-köl
Issık-köl
Evliya-Ata
Pispek
Çimkent
Akşu
Kuça
Lop-nor
Narın
Üçturfan
TANRI DAĞLARI
Tarım
Taşkent
Andican
Uzgenç
Merginan
FERGANA
Hocend
Ura-Tübe
KAŞGAR
Aksu
TAKLAMAKAN
Çerçen
Kaşgar
Yangi Hisar
Yarkend
Vahş
Panc
Külâb
Taşkurgan
Hotan
Feyzabad
Kunduz
BADAHŞAN
Vahan Derya
Yarkend
T İ B E T
Indus
Kâbil